

Achtung!

Dies ist eine Internet-Sonderausgabe des Aufsatzes
„Another Khanmeti Palimpsest from Mount Sinai“
von Jost Gippert (2023).

Sie sollte nicht zitiert werden. Zitate sind der Originalausgabe in
Mravaltavi 28, 2022 [2025], 20–35 zu entnehmen.

Attention!

This is a special internet edition of the article
“Another Khanmeti Palimpsest from Mount Sinai”
by Jost Gippert (2023).

It should not be quoted as such. For quotations, please refer to the original edition in
Mravaltavi 28, 2022 [2025], 20–35.

Alle Rechte vorbehalten / All rights reserved:

Jost Gippert, Hamburg 2025

MRAVALTAVI

Philological and Historical
Researches

Published since 1971

ქართული რეალთა

ფილოლოგიურ-ისტორიული
ძიებანი

გამოდის 1971 წლიდან

„მრავალთავის“ 28-ე ტომში წარმოდგენილია ფილოლოგიურ-კოდიკოლოგიური და წყაროთ-მცოდნეობით-ისტორიული ხასიათის ნარკვევები, რომლებიც ეძღვნება ქართული მწერ-ლობის, ისტორიისა და კულტურის საკითხებს, აგრეთვე 2021 წლის ქრონიკა ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის მიერ და ცენტრის მეცნიერ თანამშრომლების მონაწილეობით ჩატარე-ბული კონფერენციების, სემინარების, გამოფენების, ექსპედიცია-მივლინებების შესახებ. მკითხველი ასევე გაეცნობა ინფორმაციას ცენტრის მიერ 2020-2021 წლებში გამოცემული ნიგნების შესახებ.

სარედაქციო კოლეგია

ცისანა აბულაძე, ზაზა ალექსიძე (მთავარი რედაქტორი), ნათია დუნდუა (პასუხისმგებელი მდივანი), დარეჯან კლდიაშვილი, მაია მაჭავარიანი, ნინო მელიქიშვილი, თამარ ოთხმეზური, მაია რაფავა, მზია სურგულაძე, ეთერ ქავთარაძე, დავით შენგელია.

იოსტ გიპერტი (ჰამბურგის უნივერსიტეტი), ჰუბერტ კაუფჰოლდი (მიუნხენის ლუდვიგ მაქსიმილიანის უნივერსიტეტი), ბერნარ კული (ლუვენის კათოლიკური უნივერსიტეტი), ოლივერ რაისნერი (ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი), ბერნარ უტიე (სამეცნიერო კვლევის ფრანგული ნაციონალური ცენტრი), თინათინ ქრონცი (მაინცის გუტენბერგის სახელობის უნივერსიტეტი), გაგა შურლაია (ნეაპოლის უნივერსიტეტი “L’Orientale”), ნინო ცხომელიძე (ჯონს ჰოპკინზის უნივერსიტეტი).

ტომის რედაქტორები: მაია მაჭავარიანი, თამარ ოთხმეზური

EDITORIAL BOARD

Tsisana Abuladze, Zaza Aleksidze (editor-in-chief), Natia Dundua (executive secretary), Darejan Kldiashvili, Maia Matchavariani, Nino Melikishvili, Tamar Otkhmezuri, Maia Raphava, Mzia Surguladze, Ether Kavtaradze, Davit Shengelia.

Jost Gippert (Universität Hamburg), Hubert Kaufhold (Ludwig-Maximilians-Universität München), Bernard Coulie (Université Catholique de Louvain), Oliver Reisner (Ilia State University), Bernard Outtier (French National Centre for Scientific Research), Tinatin Chronz (Johannes Gutenberg-Universität Mainz), Gaga Shurghaia (University of Naples “L’Orientale”), Nino Zchomelidse (Johns Hopkins University).

Editors of the volume: Maia Matchavariani, Tamar Otkhmezuri

ISSN 0234-7385 („მრავალთავი“)

© კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, 2022

შინაარსი

ხათუნა გაფრინდაშვილი	
უდაბნოს მრავალთავის ახლადგამოვლენილი ფურცელი ტარტუდან	9
იოსტ ბიპარტი	
კიდევ ერთი ხანმეტი პალიმფსესტი სინას მთიდან	20
ნინო მაღიშიშვილი	
დიდი საეკლესიო ბიზანტიელი მამების რამდენიმე ჰომილიის უცნობ ქართველ მთარგმნელთა შესახებ	36
თამარ ოთხმეზური	
გრიგოლ ღვთისმეტყველის საკითხავის – „სიტყუათა მიმართ და ივლიანეს განმასწორებელისა“ – ბასილი მინიმუსის კომენტარი	60
მანია რაფავა	
არსენ იყალთოელის „დოგმატიკონის“ ხელნაწერების კვლევისათვის: თეოდორე აბუკურას ერთი ტრაქტატის კოდიკოლოგიური მონაცემები	86
რადი სტურუა	
„ნმ. გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებაში“ მოხსენიებული ტერმინის – „ანნიკიანები“ – გენეზისის საკითხისათვის	96
ნანა ჩიკვატია, ლაშა ტყეშელაშვილი	
ნმ. ექვთიმე მთაწმიდელის „წინამძღუარში“ ჩართული „სარწმუნოების სიმბოლო“ და მისი კვალი „ნმ. თეოდორე ედესელის ცხოვრებაში“	114
დალი ჩიტუნაშვილი	
პალესტინურ ოთხთავზე დართული საბანშიდური განგება	140
ილია ცაცხლაძე	
ძველი ქართული თარგმანი ათანასე ალექსანდრიელის ჰომილიისა – „აღწერისათვის ყოვლადწმიდისა ღმრთისმშობელისა და იოსებისთვის“	172
რეცენზია	
თამარ ჭუმბურიძე	
მოსწავლე მასწავლებლის შესახებ	199
ინფორმაცია	
ქრონიკა – 2021	205
ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის 2020-2021 წლების გამოცემები	215
IN MEMORIAM	
ლალი ჯღამაია (ციალა გრიგოლია)	219

CONTENTS

KHATUNA GAPRINDASHVILI	
A Newly Discovered Folio of Udabno Mravaltavi from Tartu	9
JOST GIPPERT	
Another Khanmeti Palimpsest from Mount Sinai	20
NINO MELIKISHVILI	
About Unknown Georgian Translators of Several	
Homilies of the Great Byzantine Fathers	36
THAMAR OTKHMEZURI	
Basilus Minimus' Commentary on Gregory the Theologian's Oratio 19:	
<i>Ad Iulianum exaequatorem</i>	60
MAIA RAPHAHA	
For the Research of the Manuscripts of Arsen of Ikalto's "Dogmaticon":	
Codicological Data of One Treatise of Theodore Abu Qurrah	86
RATI STURUA	
On the Genesis of the Term "Atsinkiani" in "The Life of St. Giorgi the Hagiorite"	96
NANA CHIKVATIA, LASHA TKEBUCHAVA	
"The Symbol of Faith" Included in the "Hodegos" of Euthymius the Athonite and its	
Traces in the "Life of St. Theodore of Edessa"	114
DALI CHITUNASHVILI	
The Mar Saba Index Appended to the So-called Palestinian Gospels	140
ILIA TSETSKHLADZE	
The Old Georgian Translation of Athanasius of Alexandria's Homily	
"On the Holy Mother of God and Joseph"	172
REVIEW	
TAMAR TCHUMBURIDZE	
The Student about the Teacher	199
INFORMATION	
Chronicle – 2021	205
Publications of the National Centre of Manuscripts – 2020-2021	215
IN MEMORIAM	
Lali Jghamaia (Tsiala Grigolia)	219

ANOTHER KHANMETI PALIMPSEST FROM MOUNT SINAI¹

One of the most famous discoveries among the so-called ‘New Finds’ of St Catherine’s Monastery on Mt Sinai is the Georgian palimpsest codex Sin. georg. NF 13 which, together with Sin. georg. NF 55, conceals the only manuscript remains in the language and script of the Caucasian Albanians in its undertext. Apart from the 131 folios that have been determined as pertaining to this layer,² the ensemble also comprises 43 folios with undertexts in Armenian³ and one bifolio with a Christian Palestinian Aramaic undertext.⁴ A peculiar item of the ensemble is f. 58 of Sin. georg. NF 13, which is a single folio added to the quire consisting of ff. 48–57, i.e., the 13th quire of the Georgian *codex rescriptus*; f. 58 was obviously appended in order to complete the first letter of Macarius within this quire,⁵ with the result that its *verso* remained a *vacat*. This folio stands out not only for its peculiar shape but also for the fact that it is the only one whose undertext is in Old Georgian, written in *asomtavruli* characters. In the first edition of the palimpsests, which appeared in 2008–2009, an identification of the content of the lower layer of f. 58 was not yet possible; instead, the edition, which provided an ultraviolet image of the *recto* (Fig. 29, here reproduced as Fig. 1), had to confine itself to the following short description:⁶

"Unfortunately, the few remnants of it do not suffice to identify the text represented. In the ultraviolet photograph [...] there are at least 18 lines discernible, with an uncertain amount of characters

¹ This publication is part of a project that has received funding from the European Research Council (ERC) under the European Union’s Horizon 2020 research and innovation programme (Grant agreement No. 101019006) and from the Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG, German Research Foundation) under Germany’s Excellence Strategy – EXC 2176 ‘Understanding Written Artefacts: Material, Interaction and Transmission in Manuscript Cultures’ (Project No. 390893796).

² The number has slightly increased since the first edition of the palimpsests was published (Gippert et al., *Palimpsests*), thanks to the Sinai Palimpsests Project (cf. below) which added a few fragments to the ensemble and also provided new types of images that helped increase the readability rate significantly. Cf. Gippert, *Textual Heritage* for the present state of knowledge; a new edition is underway.

³ The number has also increased since the first edition (Gippert, *Armenian Layer*); one of the new fragments (now registered as Sin. georg. NF 55, fol. 64) containing Hebrews 11.35 and 12.3–5 in Armenian has been determined to stem from a third original manuscript (cf. Gippert, *New Light*, pp. 24–25).

⁴ Sin. geo. NF 55, ff. 19 and 20. The content was proposed to be from the Gospel of Mark by Alain Desreumaux, *Sinai Georgian*; a different identification (Matthew 13.49–55) has recently been proposed by Müller-Kessler, *Trials and Tribulations*, pp. 148–149.

⁵ Cf. Gippert et al., *Palimpsests*, vol. I, I-3–5 and Gippert, *New Light*, pp. 8–10 for the quire structure of the *codex rescriptus* consisting of Sin. georg. NF 13 and NF 55.

⁶ Gippert et al., *Palimpsests*, vol. I, I-28.

having been cut off in the left margin. The most promising part is the one below the oval hole; even there, however, the sequences of well readable characters yield no word forms that would be decisive for the identification [...] [O]nly *didisa(gan)* is likely to represent a complete word; as a form of *didi* “big, great”, one of the most frequent adjectives of the Georgian language, it does not help at all to determine the given text passage. Within the whole amount of Old Georgian text material stored in the TITUS and ARMAZI databases, there is no matching context that would contain ...*did*.....*ay*.....*rve*.....*oy*... or a similar sequence of characters."

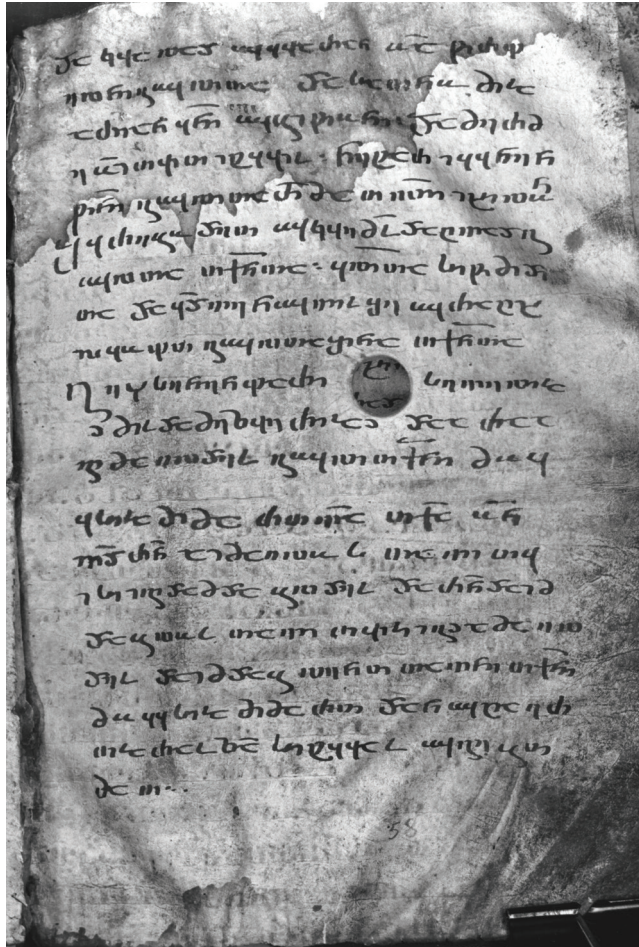

Fig. 1: Sin. georg. NF 13, fol. 58r (ultraviolet image)

This situation has changed considerably by now, not so much because of the extension of the text databases that has meanwhile be possible⁷ but because of new photographic materials that have been provided by the Sinai Palimpsests Project.⁸ The new high-resolution multispectral images produced in the course of this project, along with further processed pseudo-colour renderings that are intended to ‘maximize the legibility of the erased text’,⁹ made it possible to establish much more of the Georgian undertext and revealed that it contains *khanmeti* features, thus representing – together with the palimpsested Psalter and some other undertexts of Sin. georg. NF 84 and 90¹⁰ – a second witness of the earliest period of Georgian literacy among the New Finds.

On the basis of an image that combines an ultraviolet-pass filter image with an infrared-light image of 780 nm (cf. Fig. 2),¹¹ we may first state that the undertext of Sin. georg. NF 58 was written in one column, on 23 lines per page with an average of 21 characters per line; two characters each must have been cut off in the margin in preparing the leaf for being rewritten. For the *recto*, we can then provide the tentative transcript given in Table I (with # standing for unrecognised characters).¹²

1	<##>{##}[დ]{#####}
2	<##>[ა]{#####}
3	<##>{#}[დ]{#####}
4	<##>{#}[ა]{#}[ა][ა][ა]{#####}
5	<##>{##}[ა]{#}[ა][ა]{#####}აა' [და]
6	<მ>ასხმა[ა] მისი : და [მ]{[რ]მ[ე]}
7	<ხო>პ[პ]დანა გ[ა]{მ[ა]დ}[ა მ ი _ სი]
8	<ს>[ყ]დრ[ის]ა [მ]{ის}[გან] {;} და ს[ა]მ[ე]-

⁷ A lot of additional text materials have been added to the TITUS database (<https://titus.uni-frankfurt.de/texte/texte2.htm#georgant>) since 2010 thanks to the Georgian National Corpus project, kindly supported by the Volkswagen Foundation between 2012 and 2019; cf. <http://gnc.gov.ge> for the resulting corpus structure. A TITUS query for the context ...დიდისაგან... ...აა... ...რვე... ...აა... within 20 words yields no hit, and of the 15 hits for ...დიდისა გან... in immediate vicinity, none matches the sequence of the other elements given (cf. <https://tinygu.de/didisa-gan>).

⁸ The project was a collaboration of St Catherine's Monastery of the Sinai and the Early Manuscripts Electronic Library, funded by Arcadia Foundation from 2012 to 2017 and directed by Claudia Rapp and Michael Phelps; cf. <http://sinaipalimpsests.org/about-project>.

⁹ The techniques are described in <http://sinaipalimpsests.org/technologies>.

¹⁰ Cf. Gippert / Outtier, *Psalter* for details.

¹¹ The image (GeoNF-13_058r_K-46-071_KTK_pseudo_WBUVUVP-MB780IR) was produced by Keith Knox; for the 'UVP' technique cf. <https://sinai.library.ucla.edu/user-guide/choosing-images>, p. 3.

¹² In the transcript, characters in [] are damaged or badly readable, characters in {} are assumable but not discernible, and characters in <> are reconstructed in missing parts. The hole is indicated by ____.

9	<ო>{ც}[თ]ა [ს]ამჭ[ოკ]ა {ლოთ} __აჲ გა[ნ]-
10	<წო>ნა[ჲ კ]{ოჭ}[სა' და შო]__კბლ[სა]
11	<მი>[ს]ს[ა : დ]{ა} [ხ]ოკ[ბრძა]{ნა ლო}-
12	<დი>სა დიდისა განწოკრეტაჲ
13	<დ>[ა] და[მჭოკ]ლვა[ჲ] თავ[ის]ა [მი]-
14	<სი>[ს]აჲ ბრძ[ენ]ითა { : } და ესრჴთ {მი}-
15	<გო>რვებად ლო[დ]სა [მა]{ს ო}რა-
16	<სთ>აგა[ნ] {დოკ}[ქსისა სა]{#####}
17	<და> მ{ე}[რმ]{ე ხ}[ოკბრძ]{ა}[ნა] {####}-
18	<##> მი[სი ვ]{###}[რ]{დ#####}
19	<###>[იდე გ]{ა#####}
20	<##>{#დ}ა[ს] {დ}[ა] {#ლ#ას#ა} [და] {##}
21	<##>[გა]{ნ} [ყელსა მისსა] {#####}
22	<##>{#####ეს#####}
23	<##>{#####}<#####>{####}
Table I: Tentative transcript of Sin. georg. NF 13, f. 58r, undertext	

It is clear from this transcript that we must have a hagiographical text here which lists a series of tortures applied to a saint by command of a ruler, with the frequent form ზოკბრძნა 'he ordered him/them' clearly displaying the *khanmeti* characteristics.¹³ However, the text as established here does not correspond to any Old Georgian legend that has been published so far. What comes closest to it, is the legend of St Christopher in one of the two versions that have been preserved in 10th–11th-century manuscripts. This is the version that was published by Korneli Kekelidze in 1959; it is contained in the hagiographical part of the Parkhali *mravaltavi* (A95) and its sister-codex, H-341.¹⁴

There are indeed remarkable similarities between the tortures applied to Christopher in this version of his legend and those described in our *khanmeti* fragment. This is especially true of the way how the saint was tied to a large stone and rolled fixed to it through the city, narrated in the fragment in lines 11–16. For the sake of convenience, the passage is contrasted with that from Kekelidze's edition synoptically in Table II below (with corresponding elements of the wording printed in bold).

¹³ It is true that the b- is ascertained only in l. 11 but in all other cases it must be restored given the space available.

¹⁴ კეკელიძე, *ქრისტეფორე*, pp. 36–48 / 186–199. The text covers ff. 385v–397r in A-95 (cf. *აღწერილობა A*, გვ. 383, No. 111; the mention of NCM A-95 is missing in *გაბიაშვილი*, *ჰაგიოგრაფია*, გვ. 355, No. 1148) and pp. 356–392 in NCM H-341 (cf. *აღწერილობა H*, გვ. 249, No. 16).

Sin. georg. NF 13, f. 58r, 11–16	კეკელიძე, ქრისტეფორე, გვ. 196, 25–29
და ხოვბრძანა ლოდისა დიდისა განჯოვრეტაჲ	მერმე განრისხნა და ბრძანა ლოდისა შემოგორებაჲ, რომელი ოც და ათმან კაცმან შემოაგორეს; და ბრძანა გამოსერხვაჲ მისი
და დამჭოვალვაჲ თავისა მისისაჲ ბრპენითა	და შთამშჭუალვაჲ თავისა მისისაჲ და დადნობად სცა ბრპენი და შთაასხა თავსა
და ესრჱთ მიგორვებად ლოდსა მას ორასთაგან...	და გორვებად სცა ყოველსა ქალაქსა, რაჲთა ქვაჲ იგი იგორვებოდის და შემუსროს იგი. და ვითარ ესრჱთ ითრევდეს და აგორვებდეს სანატრელსა მას...
Table II: Comparison of Sin. georg. NF 13, f. 58r and Kekelidze's text	

The comparison clearly shows that Kekelidze's text is much more verbose than that of the *khanmeti* fragment, which might be due to a quasi-metaphrastic revision. On the other hand, it does not contain the information that the saint was ordered to be pierced in his ankle and shoulder with sixty nails (lines 8–11), which renders the identification doubtful again.

The information concerning the stone is also contained in the second Georgian redaction of the legend of St Christopher, which is preserved in five manuscripts.¹⁵ It may again be convenient to contrast the passage in question with that of the *khanmeti* fragment. In Table III, the text of Ivir. georg. 28 is taken as the basis, with variants from other codices¹⁶ indicated in notes.

¹⁵ Ivir. georg. 8, ff. 319ra–329rb (cf. Gippert et al., *Catalogue*, p. 93, no. 55); Ivir. georg. 28, ff. 245r–258v (cf. Gippert et al., *Catalogue*, pp. 275–276, no. 16.); Sin. georg. 62, ff. 38v–48v (cf. Garitte, *Catalogue*, p. 200, no. 7.), Oxford, Bodl. georg. 1, ff. 113r–118v (cf. Peeters, *De codice*, p. 308, no. 10), and NCM H-535, ff. 145r–161r (cf. აღწერილობა H., p. 18, No. 12.); cf. გაბიაშვილი, *ჰაგიოგრაფია*, გვ. 354–355, no. 1147.

¹⁶ B = Ivir. georg. 8, f. 327va, ll. 13–22; C = Sin. georg. 62, f. 46va, l. 24 – f. 46vb, l. 2; Bodl. georg. 1 and NCM H-535 have not yet been collated.

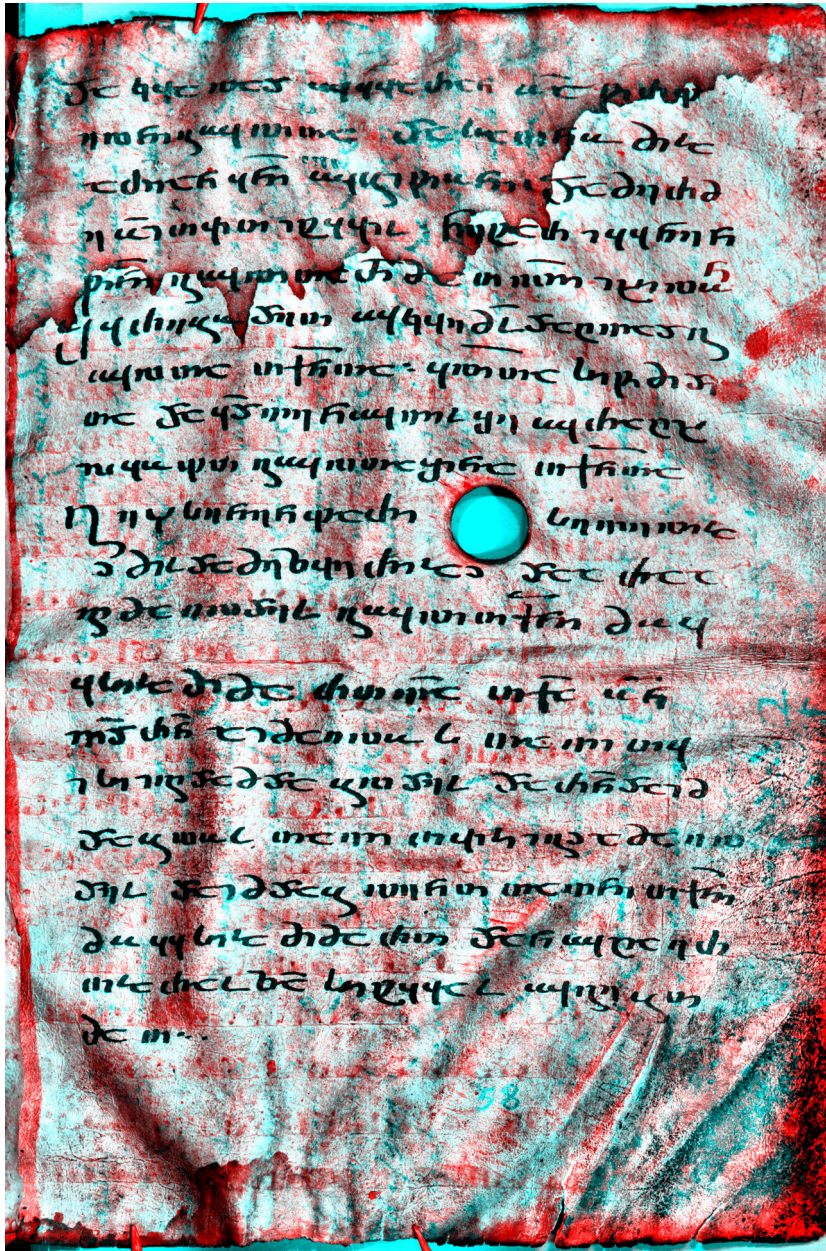

Fig. 2: Sin. georg. NF 13, fol. 58r, multispectral image, processed

Sin. georg. NF 13, f. 58r, 11–16	Ivir. georg. 28, f. 256r, 13–17
და ხოვბრძანა ლოდისა დიდისა განჯოვრეტაჲ	დიკოზ ¹⁷ უბრძანა ქვისა ერთისა ¹⁸ მოღებაჲ და განჯურეტაჲ
და დამჭოვალვაჲ თავისა მისისაჲ ბრპენითა	და განჯადნეს ¹⁹ თმანი თავისა მისისანი
და ესრწთ მიგორვებად ლოდსა მას ორასთაგან...	და ითრევდეს მას ²⁰ ქალაქსა მას შინა და ვითარ ითრევდეს მას ²¹ მრავალნი ²² კაცნი ²³ ...
Table III: Comparison of Sin. georg. NF 13, f. 58r and the second Georgian version	

In using **განჯურეტაჲ** for ‘piercing’, this version comes even closer to the fragment than Kekelidze’s text; possibly there is also a correlation between the ‘many men’ (მრავალნი კაცნი) and the ‘200’ of the palimpsest (ორასთაგან, if restored correctly). In all other respects, however, it stands further apart as we see. In particular, there is no mention of the lead (ბრპენი) that was used to fix the saint’s head to the stone; instead, this is accomplished with the saint’s hair here (თმანი). The passage concerning the nails is not contained in this version either.

To answer the question whether the passage as appearing in the Sinai fragment really belongs to the legend of St Christopher, it is therefore necessary to also look into non-Georgian witnesses. On the basis of the datings that are mentioned in the text of the legend he had edited, K. Kekelidze had already observed²⁴ that it comes close to one of the various Greek witnesses that exist, namely the one published in 1882 in the first volume of the journal *Analecta Bollandi-ana*.²⁵ And indeed, this text does contain the narrative on the stone, as illustrated in Table IV.

¹⁷ დიკოს C, დეკიოზ + მსაჯულმან მსახურთა B.

¹⁸ < B

¹⁹ განიხუნეს C, განიხუნეს + მას შინა B.

²⁰ < C.

²¹ <<< C, + ქალაქსა მას შინა B.

²² მძლავრნი + იგი B, მრავალთა C.

²³ კაცთა C.

²⁴ კეკელიძე, *ქრისტეფორე*, p. 28 / 177; cf. also Gippert, *Monatsnamen*, 117.

²⁵ Van Hooff, *Christophori*, 122–148 (BHG 310); Van Hooff used the Leiden manuscript Periz. F° 010 (diktyon 37853), ff. 47r–59r.

Sin. georg. NF 13, f. 58r, 11–16	Van Hooff, <i>Christophori</i> , p. 145, 5-8
და ხოვბრძანა ლოდისა დიდისა განვოვრეტაჲ	... ἐκέλευσεν δὲ λίθον μέγα ὃν τριάκοντα ἄνδρες μόλις ἤνεγκαν, τρηθῆναι τὸ ἐν μέρῳ αὐτοῦ
და დამჭოვალვაჲ თავისა მისისაჲ ბრპენითა	καὶ βληθῆναι ἄλυσιν καὶ περιτεθῆναι εἰς τὸν τράχηλον τοῦ ἁγίου
და ესრჳთ მიგორვებად ლოდსა მას ორასთაგან...	καὶ ῥιφῆναι εἰς φρέαρ ξηρὸν ὃ ἦν ἐκεῖσε βαθυτάτον...
Table IV: Comparison of Sin. georg. NF 13, f. 58r with the Greek text of Van Hooff	

As we see, there is a clear correspondence at the beginning of the passage, with τρηθῆναι well matching განვოვრეტაჲ in the sense of ‘piercing’. The parallelism is less obvious in what follows but ბრპენი ‘lead’ might well be regarded as a semantical equivalent of ἄλυσιν ‘chain’. Instead of the ‘head’ (თავი), the Greek text speaks of the ‘neck’ of the saint (τὸν τράχηλον τοῦ ἁγίου), which seems not to be too far away either. However, according to Kekelidze’s Georgian version, the saint was tied to the stone a second time later on, and this time indeed by his neck (ბილწმან მან უბრძანა გამობმაჲ ყელსა მისსა მისვე ლოდისაჲ),²⁶ an information which may also be contained in the *khanmeti* fragment where we seem to find ყელსა მისსა in l. 21; we may therefore suspect that the two subsequent actions were fused into one in the Greek text. This is all the more probable as the Greek text does not thematise the rolling of the stone through the city.

In a second Greek version of the legend, which was published soon after Van Hooff’s,²⁷ the rolling is indeed mentioned (κυλισθῆναι), but at the beginning of the passage. For the ‘piercing’, this version, which is slightly more verbose than the first one, uses τρυπηθῆναι. In other respects, the differences are rather marginal as Table V shows.²⁸

²⁶ კეკელიძე, *ქრისტეფორე*, p. 46, 19-20 / 197, 10-11.

²⁷ Usener, *Christophori*, pp. 54-80; Usener used the Paris manuscript BNF gr. 1470 (diktyon 51087; <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8528761f>), ff. 19r-25r for his main text (version “A”, BHG 309) and added variant readings (version “B”, BHG 310c) from BNF gr. 1534 (diktyon 51152; <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10724055w>), ff. 251v-262r.

²⁸ Closely related to this version is also the Syriac one published by Popescu, *Erzählung*, pp. 30-47; cf. his German translation (p. 44, 14-17): ‘... befahl einen grossen Stein, den 30 Männer herbeigewälzt hatten, zu durchlöchern, dem Christoph um den Hals zu hängen und ihn in einen tiefen wasserleeren Brunnen zu werfen’. One of the two Greek versions treated above is further likely to underlie the saint’s account in the Great Synaxary; here we read: Ὁ δὲ ἅγιος Χριστοφόρος δεσμεῖται

Sin. georg. NF 13, f. 58r, 11–16	Usener, <i>Christophori</i> , p. 73, 3–8
და ხოვბრძანა ლოდისა დიდისა განჯოვრეტა	... ἐκέλευσε <u>κλισθῆναι</u> δὲ <u>λίθον</u> <u>παμμεγέθου</u> , ὃν ἦνεγκαν ὀνόματα τριάκοντα, καὶ <u>τρυπηθῆναι</u> τὸ ἐν μέρος τοῦ λίθου
და დამჭოვალვა თავისა მისისაა ბრპენითა	καὶ βληθῆναι <u>ἄλυσιν</u> καὶ περιτεθῆναι εἰς τὸν τράχηλον <u>τοῦ ἁγίου</u> Χριστοφόρου
და ესრჳთ მიგორვებად ლოდსა მას ორასთაგან...	καὶ ἦν φρέαρ ξηρὸν μὴ ἔχον ὕδωρ. καὶ ἐκέλευσε ῥιφῆναι αὐτὸν ἐκεῖ...
Table V: Comparison of Sin. georg. NF 13, f. 58r with the Greek text of Usener	

Of the numerous other versions of the legend of St Christopher that exist in Greek, all of them unpublished so far,²⁹ there is at least one that comes even closer to the Georgian tradition as manifested in Kekelidze's Georgian text and, accordingly, our palimpsest. This is the version contained in ms. Vat. gr. 866 of the Bibliotheca Apostolica Vaticana,³⁰ which is the only representative of text version no. 310d of the *BHG*. Here, it is not only the rolling through the city that is mentioned but also the 30 soldiers bringing the stone and the lead which was applied to the saint's head. The passage in question (f. 282va, 23–30) is contrasted with Kekelidze's text in Table VI; for the comparison with the palimpsest cf. Table II above.

კეკელიძე, <i>ქრისტეფორე</i> , გვ. 196, 25–29	Vat. gr. 866, f. 282va, 23–30
მერმე განრისხნა და ბრძანა ლოდისა შემოგორებაჲ, რომელი ოც და ათმან კაცმან შემოაგორეს; და ბრძანა გამოხერხვაჲ მისი	τὸν δὲ χριστοφόρον ἐκέλευσεν τιμωρίᾳ ὑποβληθῆναι · εὐθεὶς γὰρ εἰσηνέχθη <u>λίθος</u> ὑπὸ <u>λ'</u> <u>στρατιωτῶν</u> καὶ ἐκλύφη ὁ λίθος.

λίθον ἐπὶ τοῦ τραχήλου καὶ ἐν φρέατι ῥίπτεται (Delehay, *Synaxarium*, col. 669, 28–39), rendered as ხოლო წმიდასა ქრისტეფორეს დამოჰკიდეს ლოდი ქედსა და მრავალჟამ ტანჯეს და მერმე მღვმელსა შინა შთააგდეს იგი in the Georgian translation by George the Athonite (*ძეგლი სჯნაქსარი*, გვ. 231, 23b–25b).

²⁹ These are *BHG* 308w, 308y, 308z, 310d, 311, 311b, and 311e; *BHG* 311k is an “apocalypse” and 311m, the synaxarial legend. *BHG* 311e is represented by the Vatican ms. Vat. Ott. gr. 12 (diktyon 65253; https://digi.vatlib.it/view/MSS_Ott.gr.12.pt.2); the corresponding text passage is much shorter in this manuscript than in the published Greek texts: ... προσέταξεν συλληφθῆναι τὸν ἅγιον χριστοφόρον · καὶ λίθω παμμεγέθει προσδεθῆναι · καὶ ἅμα αὐτῷ ῥιφῆναι εἰς φρέαρ ξηρὸν καὶ ἔρημον ὕδατος... (f. 106r, 13–19).

³⁰ Diktyon 67497; https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.866.

და შთამშეჟულავა თავისა მისისა და დადნობად სცა ბრპენი და შთაასხა თავსა	καὶ ἐκέλευσεν ὁ βασιλεὺς τὴν κεφαλὴν τοῦ μάρτυρος βληθῆναι. καὶ μόλῳβδον περιχῶσθαι .
და გორვებად სცა ყოველსა ქალაქსა ...	καὶ οὕτως σῆρειν αὐτὸν ὄλην τὴν πόλιν.
Table VI: Comparison of Kekelidze's text with Vat. gr. 866, f. 282v (BHG 310d)	

In contrast to this, the Latin version as published in 1891³¹ stands closer to the second Georgian version in that it lets the saint be tied to the stone by his hair.³² The correspondences are very straightforward indeed as visible in Table VII:

Ivir. georg. 28, f. 256r, 13–17 ³³	<i>Passio</i> , p. 403, 39 – p. 404, 4
დიკოზ უბრძანა ქვისა ერთისა მოღება და განჯურება	Et jussit forare lapidem
და განჯადნეს თმანი თავისა მისისანი	et ibi mitti capillos capitis ejus
და იორევედეს მას ქალაქსა მას შინა და ვითარ იორევედეს მას მრავალნი კაცნი...	et trahi per omnem plateam. Cum autem traherent eum multitudo virorum...
Table VII: Comparison of the second Georgian version with the Latin <i>Passio</i>	

In a second Latin version published two years later, the stone is again tied to the saint's neck; the text simply states: ... *iussit ad collum sancti martyris Christophori molarem lapidem al- ligari et sic eum per plateas civitatis humo stratum a ministris trahi*.³⁴ Even less explicit is the Armenian version, which reads: *Այսս հրամայէր քար կապել ընդ սուրբն Բրիստափորս և քաղէկ յերկար* ('Then he ordered a stone to be tied to St Christopher and to tear him long').³⁵

The torture with the 60 nails that are pierced through the saint's ankle and shoulder is not mentioned in any one of the text versions consulted so far, so that the question whether or not

³¹ *Passio*, pp. 394–405. The editor is anonymous.

³² For an Old French translation of this Latin text cf. Mussafia, *Christophlegende*, p. 58: cap. 26, 30–34.

³³ For variant readings cf. Table III with notes above.

³⁴ Mussafia, *Christophlegende*, p. 77, 2–4. In the Latin text version published in 1868 (*Acta Sanctorum, Iulii VI*, 25, 146–149), the torture with the stone is not mentioned.

³⁵ *Հայրք* II, p. 531, 29–31; cf. the Italian translation by Teza, *Geste*, p. 758 [12], 9–10.

our khanmeti fragment relates to St Christopher must remain open for the time being.³⁶ This is all the more true since neither the name of the saint nor that of his torturer, Decius,³⁷ appears in the fragment. Unfortunately, the verso of Sin. georg. 58 does not contribute anything to our question. There is no doubt that it does contain a part of the same undertext, written in the same hand and style, but this cannot be retrieved to an extent that would suffice for an identification, even though it was not overwritten. The few elements that can be made out on the page (cf. Fig. 3)³⁸ are summarised in Table VIII.

6	{#####ხო}[ჯბ]რ[ძ]{ა}[6]{ა} [ს]{იგ}<##>
7	{#####ნა}<##>
8	{#####რ##}[ისლ]{ა}[მ]ის{####}<##>
9	{#####_##}[და]{####}[იშ]{ე##}<##>
10	{#####_#####სივნეს##ა} მხ<##>
11	{#####ლ}[სა შე]{მ#}[დ]{##}[და]<##>
12	{#####ის}[ა] მისისა ჰერო[ბ]<##>
13	{#####რ#####ან}დ[ი]<##>
14	{#####}[ა] ფ[ერწთ]{ა მ}{ისთ}ა <##>
15	{#####}[მის]{####}[რე]{##}<##>
Table VIII: Tentative transcript of Sin. georg. NF 13, f. 58v, undertext	

It is possible that this passage corresponds to the apparition of an angel which follows after the torture with the stone in several versions of the legend of St Christopher. If we can restore ჰელისა მისისა ჰერობად ‘to grasp his hand’ in line 12, there is again a close resemblance with the text of Kekelidze’s version, in its turn matched by the Vatican codex gr. 866, which names the archangel Michael; cf. the comparative arrangement in Table IX:

³⁶ It is true that a torture with nails used to fix the saint to a bench is mentioned earlier in the legend in several versions but this is too far away (e.g., two chapters in Kekelidze’s edition) to be alluded to here.

³⁷ In most versions, it is the Roman emperor Decius (c. 201-251) who is responsible for the martyrdom; in some of the Latin texts (cf. *BHL* 1766-1773), we find the ‘Fabelname’ Dagnus instead (cf. Rosenfeld, *Christophorus*, p. 358). Remarkably enough, it seems to be only the second Georgian version that styles Dekioz (Dikoz, Dikus, Diko) a ‘judge’ (მსაჯული) acting under the emperors Julian (331-363) and Diocletian (c. 245-312), thus again agreeing with the Latin tradition to a certain extent. If line 16 on the recto of the palimpsest contains დოკესისა as indicated in Table I (possibly in a phrase დოკესისა სახიდ or საყდრად), this might suggest that the ruler was a *dux*; however, this title seems not to be used in any one of the other versions.

³⁸ The image (GeoNF-13_058v_K-46-072_KTK_pseudo_WBUVUVP-VIS) was also produced by Keith Knox.

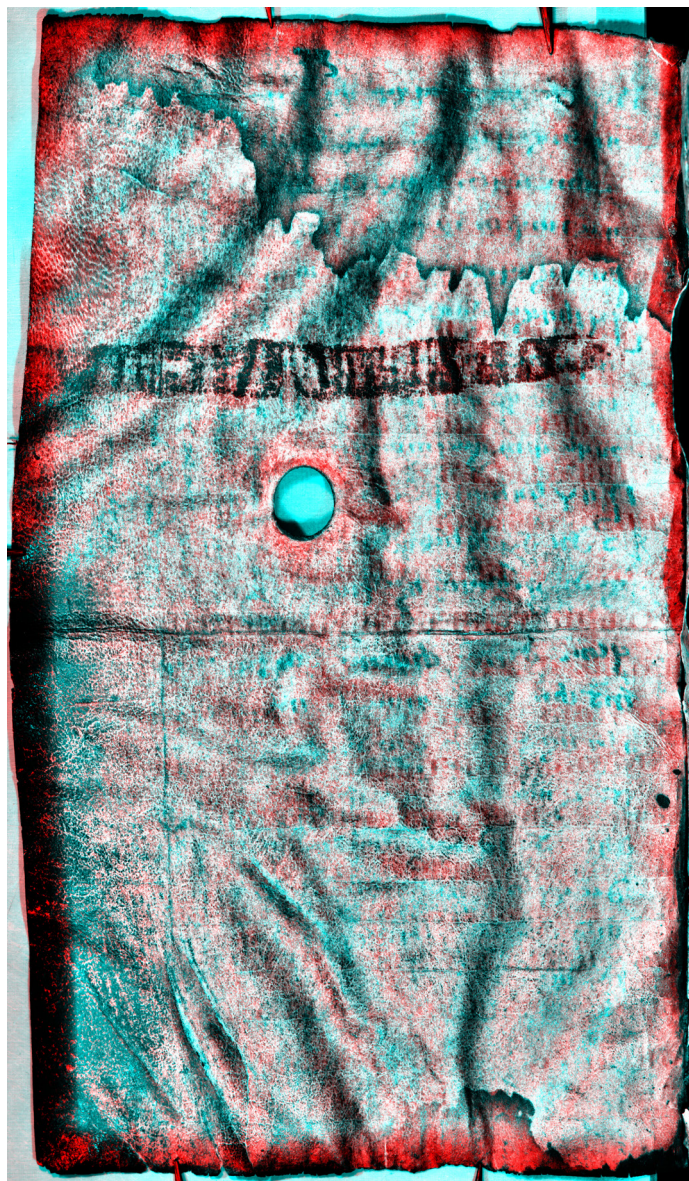

Fig. 3: Sin. georg. NF 13, fol. 58v, multispectral image, processed

კეკელიძე, ქრისტეფორე, გვ. 196, 33–35	Vat. gr. 866, f. 282va, 31–30
ხოლო მან ილოცა და მუნქუესვე ანგელოზი უფლისაჲ მოვიდა და გარდაავორცა ლოდი იგი მისგან	ἐφάνη γὰρ μηχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος . καὶ τὸν μόλυσθον ἀπεκύλησεν .
და უპყრა წელი მარჯუენჴ მისი,	τὸν δὲ ἄθλητὴν τὸν χ(ριστ)οῦ σῶσον διεφύλαξεν·
და ალადგინა იგი და განაცოცხლნა ყოველნი ჳორცნი მისნი რეცა თუ ყოვლადვე არარაჲ ვნებულ იყო.	Καὶ ἀναστὰς ὁ χριστοφóρος
ხოლო სანატრელმან მან მოიღო ლოდი იგი და დაიდვა ნებსა ზედა თჳსსა ეგრე სახედ, ვითარცა ქალი რაჲ იმღერინ ვაშლითა, ეგრეჲთ მოვიდოდა ტაძრად .	ἔλαβεν τὸν τηλικούτον λίθον ἄσιτον σῶματος αὐτοῦ. καὶ ἀπῖει ἐπὶ τὸ παλάτιον .
Table IX: Comparison of Kekelidze's version with Vat. gr. 866, f. 282v (BHG 310d)	

Taking all this evidence together, it seems well probable that the palimpsested remnants of the text we find in Sin. georg. 13 on f. 58 represent an early version of the legend of St Christopher, translated into Georgian in *khanmeti* times from a source that came close to the Greek text of Vat. gr. 866. The Georgian version as edited by Korneli Kekelidze is then likely to have derived from the same (or a similar) source if it is not just an elaboration of the *khanmeti* text. The second Georgian version stands further apart, in a surprising vicinity to the Latin tradition. It is clear that a thorough investigation into the legend and its Georgian appearance is necessary in order to gain a conclusive picture.

References

- აღწერილობა A_1** = ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის (A) კოლექციისა, ტ. I, შეადგინეს და დასაბეჭდად მოამზადეს თ. ბრეგაძემ, მ. ქავთარიამ და ლ. ქუთათელაძემ, ელ. მეტრეველის რედაქციით. თბილისი, 1973.
- აღწერილობა H_1** = საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (H კოლექცია) აკად. ს. ჯანაშიას საერთო რედაქციით, ტ. I, დასაბეჭდად მომზადებულია ხელნაწერთა განყოფილების თანამშრომლების ლ. ქუთათელაძისა და ნ. კასრაძის მიერ, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბილისი, 1946.
- აღწერილობა H_2** = საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (H კოლექცია) აკად. ს. ჯანაშიას საერთო

რედაქციით, ტ. II, შედგენილი და დასაბეჭდად დამზადებული ლილი ქუთათელაძის მიერ, ილია აბულაძის რედაქციით. თბილისი, 1951.

გაბიძაშვილი, *ჰაგიოგრაფია* = ე. გაბიძაშვილი, *ქართული ნათარგმნი ჰაგიოგრაფია*. თბილისი, 2004.

დიდი სჳნაქსარი = დიდი სჳნაქსარი. გიორგი მთაწმიდელი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს და სამეცნიერო აპარატი დაურთეს მანანა დოლაქიძემ და დალი ჩიტუნაშვილმა. თბილისი, 2018.

კეკელიძე, *ქრისტეფორე* = კ. კეკელიძე, „ქართული აპოკრიფული ლიტერატურის ისტორიიდან (მარტვილობა ქრისტეფორე კინოკეფალისა)“, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის *მოამბე* 1 (1959), გვ. 21-49; repr. in ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან 8 (1962), გვ. 170-199.

BHG = *Bibliotheca hagiographica graeca*. 3e édition, mise à jour et considérablement augmentée par François Halkin, t. I. Bruxelles, 1957.

BHL = *Bibliotheca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis*, ediderunt Socii Bollandiani. A–I. Bruxelles, 1898–1899.

Delehaye, *Synaxarium* = H. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano nunc Beroliniensi, adiectis synaxariis selectis* (Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris). Bruxelles, 1954.

Desreumaux, *Sinai Georgian* = A. J. Desreumaux, *Sinai Georgian NF 55, Gospel of Mark, Christian Palestinian Aramaic, folios 19r, 19v, 20r, 20v*. <http://sinai.library.ucla.edu>, a publication of St. Catherine's Monastery of the Sinai in collaboration with EMEL and UCLA, accessed on 03/12/2022.

Garitte, *Catalogue* = G. Garitte, *Catalogue des manuscrits géorgiens littéraires du Mont Sinai* (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 165; Subsidia, 9). Louvain, 1956.

Gippert, *Armenian Layer* = J. Gippert, *The Caucasian Albanian Palimpsests of Mt. Sinai*, vol. III: *The Armenian Layer* (Monumenta Palaeographica Medii Aevi, Series Ibero-Caucasica 2.3), Turnhout, 2010.

Gippert, *Monatsnamen* = J. Gippert, *Die altgeorgischen Monatsnamen*, in *Studia Caucasologica* I: Proceedings of the Third Caucasian Colloquium Oslo, July 1986, ed. by F. Thordarson. Oslo, 1988, pp. 87–154.

Gippert, *New Light* = J. Gippert, *New Light on the Caucasian Albanian Palimpsests of St. Catherine's Monastery*, in: Claudia Rapp, Giulia Rossetto, Jana Grusková & Grigory Kessel (eds.), *New Light on Old Manuscripts: The Sinai Palimpsests and Other Advances in Palimpsest Studies*, Vienna, 2023, 1–29.

Gippert et al., *Catalogue* = J. Gippert, B. Outtier, S. Kim, *Holy Monastery of Iviron, Catalogue*

- of the Georgian Manuscripts*, in cooperation with Ketevan Asatiani, Manana Dolakidze, Lali Jghamaia, Maia Karanadze, Mikheil Kavtaria, Lili Khevsuriani, Lia Kiknadze, Tinatin Tseradze, Tsitsino Guledani, Tinatin Jikurashvili, Eka Kvirkevelia, Giorgi Lomsadze, Sopio Sarjveladze, Mzekala Shanidze, Darejan Tvaltvadze, and Georgios Boudalis. Mount Athos, 2022.
- Gippert et al.**, *Palimpsests* = J. Gippert, W. Schulze, Z. Aleksidze and J.-P. Mahé, *The Caucasian Albanian Palimpsests of Mt. Sinai*, vols. I-II (Monumenta Palaeographica Medii Aevi, Series Ibero-Caucasica 2.1–2), Turnhout, 2009.
- Gippert / Outtier**, *Psalter* = J. Gippert and B. Outtier, *The Oldest Georgian Psalter – a Preliminary Account*, Mravaltavi 27 (2021), pp. 41–65.
- Müller-Kessler**, *Trials and Tribulations* = Chr. Müller-Kessler, *The Trials and Tribulations of a Palimpsest Reader*, in Jost Gippert, José Maksimczuk & Hasmik Sargsyan (eds.), *Palimpsests and Related Phenomena across Languages and Cultures* (Studies in Manuscript Cultures, 42), Berlin, pp. 107–150.
- Mussafia**, *Christophlegende* = A. Mussafia, *Zur Christophlegende*. I. Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 129, IX. Abhandlung. Wien, 1893.
- Passio** = *Passio Sancti Christophori martyris ex cod. Paris. signato num. 2179 inter noviter acquisitos*, Analecta Bollandiana 10 (1891), 393–405.
- Peeters**, *De codice* = P. Peeters, *De codice Hiberico Bibliothecae Bodleianae Oxoniensis*, Analecta Bollandiana 31 (1912), pp. 301–318.
- Popescu**, *Erzählung* = J. Popescu, *Die Erzählung oder das Martyrium des Barbaren Christophorus und seiner Genossen* (Inaugural-Dissertation). Leipzig, 1903.
- Rosenfeld**, *Christophorus* = H.-F. Rosenfeld, *Der hl. Christophorus: seine Verehrung und seine Legende. Eine Untersuchung zur Kultgeographie und Legendenbildung des Mittelalters* (Acta Academiae Aboensis, Humaniora 10/3). Åbo / Leipzig, 1937.
- Teza**, *Geste* = E. Teza, *Le geste di S. Cristoforo*, Atti del Regio istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 53 = VII, 6 (1894–1895), 747–771.
- Usener**, *Christophori* = H. Usener, *Acta S. Marinae et S. Christophori*. Festschrift zur fünften Säcularfeier der Carl-Ruprechts-Universität zu Heidelberg. Bonn, 1886.
- Van Hooff**, *Christophori* = G. Van Hooff, *Sancti Christophori martyris acta Graeca antiqua nunc primum edita*, Analecta Bollandiana 1 (1882), 122–148.
- Վարդ II** = Վարդ և վկայաբանությունը տրոյոց. Հատընտիր քաղեալք ի ճատընտրաց, հատոր Բ. Վենետիկ, 1874.

Hamburg University

jost.gippert@uni-hamburg.de

კიდეჲ ერთი ხანმეტი პალიმფსესტი სინას მთიდან

რეზიუმე

სტატიაში წარმოდგენილია სინას პალიმფსესტური ხელნაწერის Sin. georg. NF 13-ის 58-ე ფურცლის ძველი ქართული ხანმეტი ქვეტექსტის გაშიფვრისა და ამოცნობის მცდელობა. აღნიშნული ფურცლის რექტო პირის სავარაუდო ტრანსკრიპტის საფუძველზე განიხილება მოცემული ტექსტის მონაკვეთის შესაძლო კავშირი წმიდა ქრისტეფორეს ლეგენდასთან, როგორც ის წარმოდგენილია ორ ქართულ ვერსიაში, ასევე მის ბერძნულ, ლათინურ და სომხურ ანალოგებთან. მიუხედავად იმისა, რომ ქვეტექსტის გაშიფვრა ჯერ არ არის საბოლოოდ დასრულებული პალიმფსესტში საკუთარი სახელების არარსებობისა და მისი შინაარსის იმ ელემენტების გამო, რომელთაც პარალელი არ ეძებნებათ, დასაშვებია, რომ ფრაგმენტი წარმოადგენს ლეგენდის ან დაკარგულ ადრეულ ვერსიას.

ჰამბურგის უნივერსიტეტი

jost.gippert@uni-hamburg.de

იოსტ გიპერტი